

Bütün âlemin önyargısız ve kusursuz olarak kabullendiği C. Aytmatov'un Kazak yazarları arasında da oldukça çok dostları vardır. Hangisi gerçek dost, hangisi samimiysiz, değişken dost, onu ancak Cengiz Ağamızın kendi iç dünyası bilir. Onu ancak bağırarak telli dombranın ¹ akort kulağını ayarlamak gibi zaman netleştirebilecektir. İşte bu durumda C. Aytmatov'un aklında, onun zor günlerdeki dostu Kalçan Nurmahanov ismi korundu mu? Yok mu? Korunsa gönülde şüphe veren bir karartısı da duruyor mu? Yoksa zamanla sağ- lamlaşan, güzelleşen, olgunlaşan bir isim olarak mı yaşıyor?

Hikâye, merhum edebiyatçı Kalçan Nurmahanov'un kaderi konusunda gerçekleşen dönemi olup gönlü kuşkuya çaldırma sebebimiz ise meselenin bir ucu olan romancı Cengiz Aytmatovla oluşan ilişki değil mi? Böyleyse eğer, "Asil adam sözünün eridir. (Abay)" vecizesi yok mu? Adamın çocukluk döneminin kalpağını unutmadığına göre Aytmatov, Baykonur uzay üssüne cesurca yöneldiğinde ona basamak olan değerli dostu Kalcan'ı neden unutsun ki?!Şimdi bu soruya cevap verince, gönlündeki kuşkuyu kendisiyle yaşlandırmaya çalışan, 35 yaşında yeni bir dünya kurmaya uğraşan eleştirmenin kurduğu arşivini elden geçirip, yazar B. Kaver'in söylediği gibi arşivle yaşayan insan gibi sırlaşır, böyle değerli şahsiyetlerin edebiyat dünyasına yeni katıldıkları döneme biraz seyahat edelim. Bildiklerimizi söyleyelim. Düşüncelerimizi ortaya koyalım "Bilmediklerini söyle." Diye de kimse bizi sıkıştırmaz herhalde. C.Aytmatov'un gençlik dönemindeki destansı eserlerini aydınlığa çıkarmak bugünkü yüceliğini azaltmaz, değerine gölge düşürmez.

Arşiv dedik ya... Merhum edebiyatçı Kalçan Nurmahanov'un arşivi... Bu arşiv de çok zaman unutuldu, sahihsiz kaldı. Dağınıklık, düzensizlik içindeyken sonradan toparlandı. Bizim elimize o hazine, eleştirmenin kız kardeşi Kazına Nurmahanova sayesinde geçti. Arşiv olarak devleştirme, hikâyeleştirme konusuna girmeden vakitsiz dünya değiştiren bu değerli edebiyat eleştirmeninin arşivindeki belgelere göz atalım: Edebiyat eleştirmeninden kalan el yazmaları ve türler oldukça az. Gençlik döneminde yazdığı bir gösteri dünyası bölümü (*üzigt*), resmi ve özel yerlere, dost ve arkadaşlarına gönderdiği 20 dolayında mektup, basımevleriyle yapılan sözleşmeler ve iki bloknot günlük yazdan bu arşivdeki önemli kaynaklardır. Bunların içinde şimdiki konumuza dayanarak, üzik (bölüm) olmakla alakalı C. Aytmatov'un bazı mektupları ve telgrafları da var. Edebi yolda kader arkadaşı olan yazarla çektiği bir fotoğrafi da korunmuş bu arşivde.

Buradaki mesele anıtlar dünyası ile destansı eserlerin az ya da çok olması meselesi değildir. Bu biraz da dünya nimetlerinde gözü olmayan edebiyatçının dünyayı tammaya özen gösterme, her türlü yazar camiasıyla iyi ilişkiler kurma, teknik sırlara hâkim olma... İşte mesele burada herhalde. Buradaki eksik yerleri tamamlamaya çalışsak, bu az görünen eserlerden ibret alıp bunu edebiyat dünyasına dağıtıp tanıtacak bu eksikliklerdeki pişmanlığımızı bir nebze olsun kapatır herhalde? Başka da ne çare elimizden gelen?

C. Aytmatovla K. Nurmahanov arasındaki hayat dostluğu ve edebi yayınlar seyrindeki ilişkileri aydınlatmak için biz de bu hikâyeye aracı olduk. Sizleri bu ikilinin hayat yoluna seyahata çağırarak yerinde bir davranış olacaktır diye

düşünüyorum. Onun için öncelikle 1950'li yılların sonu ile 1960'lı yılların başındaki edebi dönemin zaman boşluğuna coşkulu bir dönüş yapalım.

Bu dönem, C. Aytmatov'un Moskova'da M. Gorki Edebiyat Enstitüsünü tamamlayıp edebiyata cesur adımlarla başladığı dönem. Sonra şöhreti büyük ses getiren "Cemile", "Yüz Yüze", "Kuş Yolu" uzun hikâyelerini yeniden yazıp "Birlik" yayınevinde yayınlamaya başladığı günler. Bu dönem, K. Nurmahanov'un, Moskova Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü'nü bitirip Cumhuriyet Birliği yayın sayfalarında fikir ve eleştiri makaleleriyle tanındığı dönem. İkili Moskova'da beraber okumalarına rağmen sadece yüz yüze tanışıyorlardı. Çok yakın tanışma hatta etle tırnak gibi sammi olmaları daha sonraki yıllara rastlar.

Kalçan Nurmahanov, gerçekte Kazak- Rus, Kazak- Orta Asya edebiyatlarını mukayeseli olarak inceleyip yarıştıran, yorumlayan, sorgulayan eleştirmen. Bu eleştirmenin dikkatinde tuttuğu bir mesele: Kırgız- Sovyet edebiyatının 1960'lı yıllardaki durumu, gelişmesi ve büyümesiydi. Bu büyüklüğün kaynayan bulağı, asıl daman nerede yatıyor? O bizim anlayışımıza göre, M. Gorki Üniversitesi kapısında adı geçen, bu eğitim merkezinde ders veren profesör, Kırgız Edebiyatı'nun bilge şahsiyeti, Kazak Edebiyatı'na da hizmeti azınsan- mayacak kadar çok olan Madina Bogdanova'ya gidip dayanmaktadır. Kalçan, adı geçen bu üniversitede Madina Bogdanova'dan ders almıştı. Sevdiği öğrencisiyle yakından ilgilenmişti. Kalçan da değerli hocası öldüğünde büyük üzüntüyle günlüğüne şunları kaydetti:

"Madina Iskenderovna da dünyadan göçtü. Çoktan beridir yenmeye çalıştığı amansız hastalık onu da yiyip bitirdi. Ben bu âlime çok şey borçluyum. Ancak bu borçlarımın hiçbirini unutmadım. O her zaman bana: "Kalçan, sen bilim adamı ol. Sen de bunun için yetenek mevcut, "diyordu. Ben henüz bu vasiyeti de yerine getiremedim. Milli cumhuriyetlerden gelen bilim adamları, "Nasılınız?" diye sorduklarında O, "Doğu Dilleri bölümünde okuttuğum öğrencilerimi izlerken hepsinden gurur duyuyorum. Kırgız Edebiyatını inceleyecek öğrenciler yetiştiriyorum." Derken gözleri parlıyordu.

Değerli hoca, asil dost Madina Iskenderovna'nın ölümü Doğu toplumları ilmi için çok büyük bir kayıp oldu.

(02. 05. 1962)

diye yazmıştı o günlerdeki büyük üzüntüsünü haykırarak.

İşte Kazak eleştirmen Kalçan Nurmahanov'un komşu ve kardeş Kırgız edebiyatına anlamlı iltifatının ve sıcak hayranlık duygusunun nereden kaynaklandığına küçük bir örnek.

Bu yollardan Kalcan'ın hocasına riyasız gönlüyle göz yumuncaya kadar Kazak edebiyatıyla birlikte kardeş Kırgız edebiyata eleştirmeni olarak geçmesindeki sırrı da açıklamasak mı? Evet, onun Kırgız Edebiyatıyla eleştirmen sıfatıyla ilgilendiği Kırgız-Sovyet şüri, Tügelbay Sıdıkbekov'un kaderi hakkında sancılı ama doyurucu da olan düşünceleri ifade etmesinin sırrı da burada. İşte o, kardeş Kırgız edebiyatını kendisine daha yakın görüp herkese de bunu ayrıcalıklı olarak nasihatlayan eleştirmendir.

İşte böyle yollardan geçen, bulağın bir yakası gibi, büyük çınar ağacının bir dalı gibi olan kardeş edebiyatın tırısı giden kan damarını tutan, halk hekimi gibi dikkatlice takip etmesini bilen bilgili eleştirmen, güçlü ve zeki edebiyatçının, o edebiyattan C. Aytmatov gibi iradeli ve eşsiz biri olarak boy gösteren birini görmemesi, bilmemesi mümkün değildi. Mümkün değildi ki, o bildi, gördü ve tamdı. Kendi bağlılığı kendi önünde. Kalçan bu sefer de Büyük yazar Muhtar Avezov'un ünlü "*Abay Yolu*" adındaki destansı romanının Rusça'ya çevrilmiş nüshasının el yazmasından bakıp, yardıma gelip, Kazakça- Rusça metinlerin karşılaştırmalı çevirisi hakkında ilginç fikirler üeri sürüp makale yazan eleştirmendi. O, bu karakteriyle M. Avezov'un gözündeki değeri. Öyleyse o, Cengiz ismini Muhtar Avezov'un ağzından işitmedi diye söylemesek gerek.

"Taybuvrıldı taymda tanışanı sekildi" (Gençlik döneminden tanıdığı gibi) Kırgız'ın bu çok tanınmış genç yazarının yeteneğini yazmadan tanıyıp **tusavını**² (ayak bağı) kesenin ve dünyaya daha geniş tanıtanın M. Avezov olduğu önceden büniyordu. Onları hem hoca- öğrenci ilişkisini devam ettirdikleri hem birlik olarak kalmaları hem de ikiz yiğit olarak tanınmalarını gururla söylemek gerekli. C. Aytmatov eserlerini Kazak diline aktarma konusundaki sıkıntıları da yoluna koyan Muhtar Avezov idi. Yakın şahitlerin söylediğine göre "Cemile"yi Kazak diline sen aktarmalısm." diye Kalcan'a tavsiyede bulunamın da bu büyük yazar olduğu görünüyordu. Hoca ve büyük sözünü art niyetsiz olarak kabul eden M. Nurmahanov, boynuna aldığı borcu vatandaşlık sorumluluğu içinde yerine getiren özelliği ile bu değerli yazarın eserlerini eksiksiz olarak çevirmeğe başlamıştı. Onun için Kalçan Moskova'da sadece yüz yüze tanıştığı C. Aytmatov'a mektup ya zıp "Aven"(Ezgi) yani "Cemile" adlı uzun hikâyesinin Kırgızca nüshasını istemişti. Buna delil ise C. Aytmatov'un ilk defa yayınlanan aşağıdaki mektubudur.

Değerli Yol Arkadaşım Nurmahanov!

Sizin mektubunuza gecikerek cevap verdiğim için özür diliyorum. Aşağıda yazacağım nedenden dolayı bu gecikme oldu:

*"Cemile" Kırgız dilinde daha kitap olarak çıkmadı. Onun için de ben size acil olarak kitap gönderemedim. Buna rağmen size el yazmalarımı gönderiyorum. Burada "Ezgi"nin adı "Cemile" değil "Obon". İşin başında bu ismi kullanmıştım. Kazakçaya çevirince "Cemile"mi yoksa "Obon" mu diyeceksiniz bunun takdiri size ait. "Obon"un Rusçadaki karşılığı "Napev"dir. Kazakça karşılığını kendiniz bulursunuz. Bu uzun hikâyeden ayrı olarak "Yüz Yüze" adlı hikâyemi de gönderiyorum. Bu hikâye geçen yıl "Ekim" dergisinin 3. Sayısında yayımlandı. On *Günlük'* törende "Yüz yüze" çok iyi olarak değerlendirildi. Benim en önemli hikâyelerimden biri. Yanlış anlamazsanız eğer bu hikâyemi okuyup değerlendirmenizi rica edeceğim.*

"Ekim" dergisinden okusanız da olur (No:3, 1958 y). Eğer bu hikâyeyi beğenecek olursanız çevirisini de rica ediyorum.

Değerli Nurmahanov, belki sizin çok yoğun işleriniz olabilir ya da başka sebeplerle çeviriye zaman bulamayabilirsiniz. Sizden isteğim hiç değilse bu el yazmaların içinden sadece "Yüz Yüze" yi çevirmeniz de yeterli olacaktır. Benim sizden dostum olarak ricam budur.

Vaktiniz olursa cevabınızı hemen bekliyorum. Selamlarımı iletiyorum. Elinizi sıkıyorum.

Cengiz AYTMAOV.

Okuyucularına 31 yaşındaki C. Aytmatov'un mektubunu sunuyorum. Mektuptaki ifadelerden bazılarının ele alınması ve değerlendirilmesi gerek. En önemlisi de, çevirmen "Cemile" hikâyesini Kırgız dilindeki gerçek nüshasından çeviriye dikkat çekiyor. Onun için de yazara mektup göndererek kitabın el yazmasını aldırıyor. Yazar, "Cemile"ye ek olarak "Yüz Yüze" hikâyesinin el yazmasını da gönderiyor. "Benim en önemli eserim." diyerek bu eserin ayrıcalıklı olduğuna dikkat çekiyor. Yurdun tamamının övdüğü, yazarların methettiği, şöhretine ulaşılması zor olan bir güçlü kalemin heyecanlı doğu coşkusunun sazıyla yazdığı "Cemile"si ile dramatik bir gücün hissedildiği "Yüz Yüze"nin ayrıcalıklı özellikleri yansıtılmaktadır bu mektupta. Bu özellikler yazanın konuyu lirik sazdan trajedik özellikteki dramalık tartışmalara, olağanüstü olaylara çekmesi önemli görülüyor. Ayrıca konunun büyük ve tanınmış edebiyatçı eleştirmenlerin tartışmalarında kullanılması da bu eserlerin büyüklüğü ve çağdaş şöhrete ulaştığının bir belirtisi olduğuna işaret eder. Genç yazarın elindekilerle yetinme duygusu gelişmemiştir. Uzak ufuklara göz diken bakışları vardır. Böylesi zor yollar ülkücü genç yazanın durup dinlenmeyen, azla yetinmeyen bir anlayışının önemli delili. Bütün bunlarla birlikte, son günlerde dünya yüzüne "Cemile" adıyla dağıtılan eserin önceki adının "Ezgi" olduğunu da bu mektup sayesinde öğreniyoruz.¹ C. Aytmatov ile K. Nunnahanov'un aralarındaki dostluk ve yazarlık birliği öncelikle böyle tanıtılmaktadır.

Çok geçmeden çevirmen, yazara mektup yazmış, çeviri meselelerini genişçe istişare etmiştir mektup aracılığıyla herhalde. (Burada parantez içerisinde üzücü olan ama söylenmesi gereken bir mesele de, Kalçan Nurmahanov mektuplarının kopyalarının elimizde bulunmaması. Bu mektuplar korunamamış. Ders notları nedeniyle Cengiz Ağamızda bulunuyorsa ve bu mektupları Kalçan dostunun ruhu için bize bağışlarsa çok büyük sevinç duyarız. Hem de ne sevinç?!

Bir süre sonra Yazar, çevirmene yine mektup gönderir. Bu nedenle de bizim elimizdeki C. Aytmatov'un bu ikinci mektubunu sizlerle paylaşabiliyoruz.

"Kalçan soydaşım, senin mektubuna cevabımı geciktirdiğim için çok utanıyorum. Şimdi haliniz nicedir? İşleriniz yolunda mı? İyi olmanızı diliyorum. Senin yazdığım haberler beni çok sevindiriyor. Ak buğdayın hamuru gibi birlikte yayılan el değil miyiz? Gelecekte de böyle birlik ve beraberlik içinde yürüyelim. Moskova'da çıkan kitaplarımı (Cemile ve Sultanmurat birlikte çıktı) sizin adınıza özel olarak göndermek niyetindeyim. Ancak henüz kitaplar elime geçmedi. Elime geçer geçmez postaya vereceğim. Atalarımızın sözüyle belirtmek istersem: Seni Allah'a "Aven (Ezgi) ile Betke Bet i (Yüz Yüze'yi) de size emanet ediyorum. Eninde sonunda okuyucuya ulaştıracağımıza inancım tamdır.

Benim can dostum Abdicemil şimdi Almatı'da mı? Yoksa Aral'da Boşboğaz Ahmet'e takılıp balık mı yiyip geziyor? Görürseniz çok selamımı söyleyin. Kuvandık ikinizin selamlarımızı Tökiş'e söyledim. Teşekkürler. Kayıra selam yolladı. Ben de onunla birlikte selamlarımı gönderiyorum. İyi haberlerinizi bekliyorum.

Cengiz

9. IV. 59 Alma-Ata

Dunganskaya 76, Kv 52, Nurmahanov K."

İkinci mektupta yazılanların önemi de azımsanmayacak kadar çok."Kalcan dostum!" denen asıl söz aynalıkla olarak göze çarpıyor. Kendi akram olan Abdicemil Nurpeyizov'un ismi geçmektedir. Dostluk, büyük yer tutmuş, baki kalmış, öne çıkarılmış. Yazarlık ve yayım birlikteliği arkada bırakılmış.

Önceki mektuptan da anlaşıldığı kadarıyla Kalçan Nurmahanov, Cengiz Aytmatov'un sanat dünyasına ve onun bütün toplum edebiyatına görkemli bir ezgiyle gelen uzun hikâyesinin çevirmeni durumunda şimdi. Kalçan, içten pazarlığı, kötü niyeti bilmeyen, ateş gibi alev alev yanan, sevse ölümüne seven, üzülse görüşmeden giden, gizlisi saklısı az olan, ağzını açtığımda düşünceleri ve sırları ayan beyan belli olan adaletli bir can. Cengiz'le çevirmen konumundaki Kalcan'ı resmi yönüyle ilişkilendirmek ya da sınırlandırmak daha doğru olacaktır. O, Aytmatov'un eserini çok sevmiş. Yazarla sağlam ve adü bir dostluğa başlaması gerek. Çevirmenlik, eskiden başlayan yayıncılık ilişkisi, insandaki samimiyet bu şekilde bağlantılı olur. Dostluğa böylece birlikte ulaşılır.

Edebiyatçı arşivinde C. Aytmatov'un düzenli bir mektubu saklanmış. O mektup şöyle:

"Kalçan,

Can sağlığın yerinde mi? Dergide çıkan "Kuş Yolu"nu gönderdim. Okursun. Beğenirsen çeviri konusunda kendin bilirsin. Annene selam söyle.

Senin iyi çalışıp mutlu hayat sürmeni isteyen Cengiz

2. II. 1963

Bu defaki mektuptan anladıklarımız önceki "Cemile" ve "Yüz Yüze uzun hikâyelerinin epeyce önceden Kazakçaya çevrildiği bilgisidir. Yazar şimdi "Kuş Yolu" hikâyesini kutlama ve iyi dilek temennileriyle gönderiyor. Beraberlik, birlik, dostluk derinlemesine işlenmiş. Mektuplar artık resmîlikten uzak samimiyete ve ışıltılı bir güzelliğe geçmiş.

Arada akıp giden belirli yıllar yatıyor. Kuş kanadı gibi hışırtıyla geçip giden zamanın şöhretiyle edebiyatçı arşivine dikkatlice bakalım.

C. Aytmatov kitaplarının çevirmeni konumundaki Kalçan hayata nasıl başlamış, nasıl büyümüş? Bunu bilmek istiyoruz. Çevirmenin arşivinde "Cemile" hikâyesi çevirisinin üç sayfası, "Kuş Yolu" hikâyesinin de bir sayfası korunmuş. Çevirmen Kalcan'm el yazmalarından kalan sadece bunlar. Eksik el yazmadan çeviriyi sanata dönüştüren bu aziz canın, bir yazdığını tekrar yazıp, çoğaltıp, çizip Kazakça ahengi dikkate alarak bunu nakış gibi işlediğini görüyoruz. C. Aytmatov eserlerinin çevirisi üstünde Kalçan tüm nüshaları derinlemesine inceleyip kanattaş arkadaşının yazarlığını eleştirmen gözüyle de takip edip değerlendirdiğini görüyoruz.

Gerçeği söylemek gerekirse bu ikilinin birisi çok şöhretli isim, ikincisi ise günlük hayattan çok erken uzaklaşan eleştirmen. Bu iki edebi değer dostluk, yazarlık ve samimi ilişkilerinden ne gibi yenilikler açıklarız, bir hata yapabilir miyiz diye de korkuyor, belli bir zamandan başlayarak uzaklaşıp giden yazarlık ilişkisinden bu güne kadar korunan belirli bir iz fark eder miyiz diye de şüphelenmiyor değiliz. Bu ilişkilerin sağlamlığı nedeniyledir ki, Kazak- Kırgız

edebiyatı arasında güçlü denklemler yerini aldı. Büyük yazar C. Aytmatov'un Kazak yazarlarıyla özel dostluk ilişkisi sonucunda yeni sayfalar açıldı. Aytmatov kitaplarını Kazak diline çeviren yeni çevirmen grupları oluştu. Bu durum beraberinde şüpheleri de getirdi. Ancak üstünkörü düşündüğümüzde durum böyledir. Bu meseleye bilgin yılların hışırtıyla kapanan sayfalarını yeniden düzenleyip bu iki yeteneğin birlikteliğine tarihi ve edebi gözle bakarsak eski kaynaklar canlanacak, arşivdeki ölü belgeler tekrar ayağa kalkarak adı geçen ikili değerler arasındaki dostluk derecesini nurlandırıp gururla şahitlik edecektir. Cengiz'le Kalçan arasındaki insani değer ilişkisi kendince bir ilginç dünya aynı zamanda. Onların insani ilişkisinin özü edebiyat. "Niçin?" dersiniz, Kalçan, büyük bir yetenek olarak tanınan, kendisi okuyup tahsil gören, çeviri yaparak biraz olsun rahatlayan biriydi. Ortaya çıkardığı eserleri Kazak öğrencileri ve Kazak kavmiyle tanıştıran tek dileği olan onların C. Aytmatov gibi bir şahsiyetle yüzleşsin diye tertemiz bir istek taşıyan ve bunu candan arzulayan bir kalem sahibiydi. Onların arasındaki sağlam dostluğu biz Kalçan dostunun isteğiyle Aytmatov'un "Leninci Genç" yazı işleri çalışanlarıyla görüşmesinden anlıyoruz. Komşu ve kardeş Kırgız'ın Aytmatov isimli yazarıyla karşılıklı görüşelim diye Kalçan'ın düşüncesine katılan bir grup Kazak yazar o günlerde bu görüşmede buldukları için kendilerini şanslı hissediyorlardı. "Bu güzel başlangıcın sahibi kendimiziz." gibi övünmeler de sözkonusu olmuştur o görüşme sonrasında. Bunların yanında Kalçan Nurmahanov arşivinde Aytmatov'un Kazak halkına, Kazak gençlerine ithafen söylediği sözler de mevcuttur. Burada gerçeği söylemek gerekirse, Kazak edebiyatçısının, kâmil dost otağım açsam, bilgi düzeyini genişletsem şeklindeki ülküsüyle bayraklaşma arzusu da hissedilmektedir. Uzun yıllardan sonra özlemle yüzleşen metni asıl haliyle okuyucuya sunmayı doğru görüyoruz.

"Kardeşlerime!

Yeni yılı kutlamak için, değerli gazetem "Leninci Genç" aracılığıyla Kazak gençlerine yönelik oturduğum için çok sevinçliyim.

Yeni yılda insanoglu tek başına eğlenemiyor. Bunda insanın önündeki günlere olan arzu ve ümidi, yanıp duran dileği, geleceği için mücadele etme maksadı ile bayramlaşma arzusu da mevcuttur. Bununla ilgili olarak yeni yıldaki ilk dileğim sağlıklı olmamızdır. Gönümüz şad olsun! Şimdi önümüzde partinin hedeflediği büyük iş durmaktadır. Bu da halk ziraatini kalkındırmak, geliştirmek... Bugünkü her bir gencin buna katılması önemli bir borç olacaktır. Yeni yılda bu sorumluluklarını onurunla yerine getirmeni dilerim.

Yakında yeni edebiyat ve sanat talebi şeklindeki Kazak gençlerinin heyecanlı işlerine şahit oldum. Muhtar Ave-zov'a ithaf edilen gece idi. Bir gelenek halini alan bu gecede yetenekli Kazak gençleri M. Avezov'un yanına gelerek yaratıcılık hünerlerini gösteriyorlar. Bu çok olumlu bir davranış olarak gözüktü bana. Ben de Muhtar Avezov'un bir öğrencisiyim. Ben de bu edebi şahsiyeti her zaman hümmetle hatırlayıp başımı eğerek saygıyla selamlıyorum. Gelecek yıllarda da böyle Avezov günlerinin yapılmasını, yaratıcı gençlerin yeteklerini göstermesine vesile olunmasını arzuluyorum.

Bu vesileyle sizlere selamlarımı gönderiyorum.

Cengiz Aytmatov.

Mektuplar, yazmalar, özel dilekler... Bu Aytmatov'un Kazak okurlarının yüreklerine ziyareti, yol seferi, düşünce seferi... Uzay boşluğuna mekik uçurup gurur duyan, gururdan sonra da hasretlik çekip Kazak toprağına geldiğı sırada Cengiz Ağa düşüncelerini aktardı. İşte Aytmatov'la buluşma sonrası, onun eserlerini okuduktan sonra Kazak okuyucusunun da gelişip, sezgisi güçlenip, meselenin önemini kavrayarak ayağı kalktığı görebiliyoruz. Şimdiki gibi değil. O dönemde C. Aytmatov Kazak toprağına sıkça geliyordu. Şimdi bırakın Kazakistan'ı doğduğu yere gitmeğı bile fırsatı olmuyor. İnsanoğlunun ortak takdirini düşünüp, sevincine ortak olup, kaygısını kendi kaygısı gibi görüp yaşamak nasıl kolay görünür ki? O dönemde günden güne, yıldan yıla büyüyen kendisinin yazarlık kariyerini yoğunlaşarak devleştiren C. Aytmatov yüce yüce dağlara çıktıktan sonra ona içten içe hayran olan ancak gözünü dikmeden, sevip de sevdiğini belli etmeden, kıskanmadan alkışlayarak dostunun ilerleyen, büyüyen her bir adımını titizlikle takip eden Kalcan gitti. Kazakistan'da artık. Başta Aytmatov dünyasında çevirmen olarak tanınan bu güçlü düşünce adamının, her bir sözünün kinayeli (astarlı) edibin söküp tek tek psikolojik girdaplı sazlara incelikle takip eden araştırmacıya dönüşü başladı. Günlüğündeki yeni yeni ama sağlam düşünceler Kalcan'ın çevirmenlik konumundan Aytmatov'un edebi düşüncelerini araştırmaya dönüşü de vurgulanması gereken başka bir nokta olsa gerek.

"Kelimelerle resim yaptığım yazılarımı (pitoresk anlatım) tercüme ederken gerçekten çok zorlanıyorum Cengiz. "

"Viso trudnee stanouitsa perivodit Şmgiza, on rasted kak hudojnik sloua"

Rus diline çeviri sırasında sözün manasını biliyorum. Onun karşılığı olan kelimeyi o dilde bulmak istediğimde ise zorlanıyorum. Bunun yanında yakın dillerden yaptığım çevirilerde, bazı sözleri manasız bulmam ve bu sözlerin içerikle uyumsuzluk gösterdiğinde azap veriyor bana. Rus diliyle çevirdiğimde sözün yakın ya da uzak manadaki anlamdaşını bulabilmeme rağmen yakın dillerden yaptığım çevirilerde sözün manasını bulamadığımda temelde kalakalıyorum. Daha fazla ileri gidemiyorum. Gelecek nesille ilgili olarak anlayamadığım durumların olduğunu ve çoğaldığım fark ediyorsun." Şeklindeki kendi tecrübesinden çıkan fikirleri bunun en güzel şahidi. Kazakların yeni doğup çoğalan, bağımsız ruhani hazinesi gibi kaynaşıp giden "Cemile", "Yüz Yüze", Kuş Yolu" hikâyeleri işte böyle çok güçlü bir emeğin ve muazzam bir araştırmanın ürünü olmuştur.

Aytmatov'la Nurmahanov'un yazarlık odağı konusunda fikir yürüttüğümüzde üzerinde durulması gereken bir nokta var. 13u, Kalcan'ın "Cemile" hikâyesi esasında "Ansağan benim enimsin!" (Benim özlediğim türkümsün!) adıyla yazmış olduğu piyestir. Döneminde sahneye konulmasıyla birlikte şimdilerde *gözden biilbiil uçtu'* tekrar sahnelenemeyen eser hakkında biraz konuşmakta fayda var. Büyük yazanın uzun hikâye tarzındaki eserlerinin tiyatroya, sinema filmine dönüştüğü bu günlerde Kalcan'ı takip edenlerin ilgilerini çekmeyebilir ancak, "Benim özlediğim türkümsün." Kalcan'ın Aytmatov eserlerindeki tiyatro gücünden yeterli olarak faydalanıp onu zamanında tiyatroya dönüştürmek geleneksel bir inanan örneği. Pişmanlığın bir diğer yönü de "Benim özlediğim türkümsün" piyesinin el yazması korunamamış. Korunsa idi eğer hikâye ve tiyatro çalışmalarını kendi aralarında karşılaştırıp, bazı özelliklerini yorumlayabilirlerdi.

Kalcan'ın kendisi piyese hikâyeden bağımsız bir çalışma olarak bakmıştı.
"Benim özlediğim türkümsün." Fantastik bir tema...

Cengiz Aytmatov
(16.2.1963)

diye Rusça not düşmüştü günlüğüne. Böyle yapsa da, büyük mü, küçük mü diye bakmadan eninde sonunda sert ve yaratıcı bakışıyla gelen Kalcan, piyes ne zaman yazılıp yomun ve değerlendirmeye girmiş, tiyatroya izini alıncaya kadar bu ümitle şüphenin karıştığı duygu da aklının yedeğinde dolaşıyordu.

Soylu C. Aytmatov hikâyesini hedef alan çağdaş yazar iki konuda endişeliydi. 1. Eserde işlenen gerçek dostluğu bozmak. 2. Tiyatroculuk çalışması açısından yeniden dünyaya gelen eserin sahne hayatı nasıl ilişkilendirilecek sonusuna verilecek cevap.

Derin tefekkürlü ezgi gecesi yapıldı. Gece sırasındaki sevinç ve üzüntüyle dolu sabırsız, aralıksız, dalgalı düşüncelerin şahidi gibi günlüğüne:

"Cengiz, "Benim özlediğim türkümsün" adlı çalışmama çok çok memnun oldu. Emeğin geri döndü, yerine ulaştı. Şimdi benim diyeceğim eksiksiz. Üzülür mü diye merak edip duruyordum. "Kalcan benim canımı derinden anlamış." Dediğinde başım göklere ermiş gibi oldu. "Ohhh be!" diyerek sanki demimi almış gibi hissettim kendimi. 6. 1. 1963" diye yazmış.

"Benim özlediğim türkümsün." C. Aytmatov ile K. Nurmahanov ikilisinin yazarlıktaki birlikteliklerinin bir görünüşü ve sembolü, dostluklarının bir yüzüdür. Bu da Aytmatov söyleminin Kazak okullarına çok geniş olarak dağıtıldığının başka bir örneğidir.

Temsile bağlı olarak da Aytmatov gelip öğrenci ve izleyicileriyle yüzleşti. Dostlarıyla sevincini paylaştı.

Güçlü düşüncelere bürünerek hayatını geçiren Kalcan, ömrünün sonraki yıllarında "Benim özlediğim türkümsün." Tecrübesini ondan sonra da devam ettirmek istedi mi? Yoksa özel olarak araştırıp bir eleştiri makalesi yazma maksadına mı ulaştı? Ne olursa olsun O, , Aytmatov eserlerini okuyarak üzerinde düşünmeye çalıştı ve elde ettiği fikirleri de günlüğüne not etti. Bu fikirlerin bazılarını öğrenci nazarına sunmak doğru bir anlayış olacaktır diye düşünüyorum.

"Cengiz mütevazı bir yazar. Onun mütevazılığı kendine özgü. Gündelik olarak öğrendiklerinden yani ömründen dünyanın aslını bulup onu kendine göre yani Cengiz'ce değerlendirdi. O insanın mütevazılığından onun danışmanlığını izliyordu. Buna örnek verecek olursak: "Kuş Yolu" hikâyesidir. Bu eserdeki olay herkesin anlayacağı bir şekildedir. Ancak Cengiz bunu nasıl sunuyor okuyucuya? Bizim Kazak yazarlarımızın çoğu bunu anlayamıyordu. O hiç tartışmasız yenilikçi ve bir o kadar da düşünce adamıdır. 16 Mart 1963

"Cengiz, kadın tiplerini de çok güzel şekillendiriyordu. Bu yönüyle onu bizim tesadüfi yazarlarımız ilginç bulmaktaydı. Cengiz'in kahramanları samimi, yürekleri temiz, ileri görüşlü, sevecilen, nefret ettiğini bile kucaklayabilen, güzellik ve büyüklük için kaşla göz arasında ölmeye hazır... Analar konusunda yazdığı zaman ne denli rahat ve adeta nefeslenerek kalem oynattığını söylesek önemli bir gerçeği de söylemiş oluruz.

18.3.1963"

Yoğun bilgelikle çok doğru açıklanan, araştırılıp bulunan fikrine hayran kalırsın. Kalçan yapısını, onun üslup tarzını bilen kişi günlükteki bu düşüncelerin astarsız(delilsiz), maksatsız olmadığını sezinler. Bizim tahminimize göre o, ömrünün son yıllarında Aytmatov sanatının araştırmacısı (C. Aytmatov uzmanı) sıfatıyla üçüncü yandan (böğürden) gelip ilgilenmeği düşünüyor gibi.

Dost emeğine sevinebilme, dost şöhretiyle itibar kazanma ölçülemeyen bir şanstır. Dost, ödülüne kavuşunca hiç olmazsa kıskanmadan, dizlerimizi kısarak evimizde oturmak çoğumuzun elimizden gelmeyen bir özelliğimizdir. Ama dost emeği büyük ödüle layık görüldüğünde beden ve ruhuyla beraber sevinip, beraber güreşmek aynı zamanda cömert bir yüreğin işidir. 1963 yılı Cengiz Aytmatov eserlerinin Lenin Özel Ödülüne layık görüldüğü yıldır. Bu nedenle yukarıda gösterilen güzel yarıştan doğan küçük küçük fakat tamamen doğrunun bulunup söylendiği fikirler, sevincin kanıştığı tefekkür sözü olup gürültüyle patlamıştı. K. Nurmahanov, 17 Mart 1963'te radyodan yaptığı Rusça kutlama konuşmasında yürek sözlerini de ifade ediyordu.

"Ben, "Lelinci Genç" Gazetesi Yazı işleri çalışanları, Kırgız yazar C. Aytmatov ile çok heyecanlı, ilgi çekici görüşmeler yaptım. 1958 yılı Temmuz ayının beyin kaynatan sıcak günlerini her zaman hatırlıyorum. Yazı işleri çalışanları kendilerinin AlmaAta'ya gelmelerinin biraz öncesinde "Leninci Genç"te yayınlanan "Cemile" hikâyesini nasıl yazdığı konusunda genç yazarın utanarak söylediği hikâyesini de can kulağıyla dinledi.

Bu görüşme başkaları gibi benim de canımda derin izler bıraktı. Böyle olması doğru da idi. Böyle söylememin sebebi, o günden başlayarak Cengiz'le yaratıcı beraberliğimiz bozulmadı ve çok iyi dost olduk. Çok geçmeden de gerçek bir başarı birlikteliğine adım attık. Şimdi Kırgız Edebiyatı ve onun özel temsilcilerini düşündüğümde benim aklıma ilk olarak değişmez gerçek dostum, alçak gönüllü ve değerli arkadaşım C. Aytmatov gelmektedir.

Benim "Cemile" hikâyesini Kazakçaya çevirim sırasında yeni yeni başlayan dostluğumuz gün sayıp, yıl sayıp büyüyüp temeli kuvvetli bir dostluğa dönüştü. Böyle devam ederek o gün bugündür bu iki edebiyatçının dostluğu aynı zamanda kardeş iki halkın sarsılmaz dostluğunun da güzel bir örneği oldu

Bu durum hiç kimseye benzemeyen bir özellik. Bunun yanında yazarın özgeçmişi de çok ilgi çekici. O, 1928 yılında Kırgızistan'ın Talaş toprağında doğmuş. Ancak geleceğin büyük yazarı olacak Cengiz Aytmatov'un gençlik çağı Jambıl'da (Taraz) yani Kazakistan'da geçti. O Jambıl'da okudu. Burada önce bir firmada hesapçı olarak daha sonra da Köy Konseyinin (Avıl Sovyeti) sekreteri olarak hiç de kolay olmayan bir çalışmaya ve ömür yoluna başladı. Jambıl Tarım ve Ziraat Teknik Okulunu bitirdikten sonra Cumhuriyetin bir tarım işletmesinde (Kollhoz) tarım uzmanı olarak çalıştı. C. Aytmatov yaratıcı yolunun başlangıcı da bu sıralardı.

Kazak temasının yazarın sanat yaratıcılığında büyük bir yer elde etmesine şaşmamak gerekli. Bu değişimi Aytmatov'un "Cemile", "Yüz Yüze" adlı en önemli eserlerinde görüyoruz. Bunu anlayabilmek için "Cemile" hikayesiyle hikâye kahramanı Daniyar'ın türküsünü resim/çiftiren sahnesine bir örnek verelim: "Bu bir farklı türkü... insanın yüreğini alarak onu, duygu, düşünce ve sevinçle sarıp

sarmayan çok farklı ne güçlü bir ses. Bu Kırgızcaya da Kazakçaya da benzemiyor. Ancak daha içten dinlendiğinde bu seste ezeli ve ebedi kardeşlik içinde olan Kırgız ile Kazakların doğuş türkülerini andıran, birbirini tamamlayan, birbiriyle buluşan bir ezgi intibasını ueriyor. Bir yandan Kazakların uçsuz bucaksız bozkırları gibi bağımsızlık taşıyor diğer yandan da Kırgızların yüce dağları gibi gökyüzüne ulaşıyor. "Eyuah! diye içimden geçirdim. Daniyar böyleymiş ha! Onu böyleymiş diye kim düşündürdü okuyucuya?" Aytmatov hikâyelerinde bu kardeş iki halkın tarihi damarlarının bir, ömrünün de ortak olduğunu gösteren harika ve şiir soylu resimler oldukça fazla. Kırgız yurtseverliği 1963 yılının Lenin anısına sunulan bu kitabın yazanna "Dağla bozkır hikâyeleri" diye adlandırması boşuna değil. Kazak halkının da C. Aytmatov'u kendi öz yazarı olarak kabul etmesi haklı bir anlayış değil mi?

Aytmatov altı uzun hikâye ve on kadar da hikâyenin yazarı. Sayısız defa özel olarak basıldı kitapları. Kazakistan öğrencilerine yeterli düzeyde tanıtılan bu kitaplara takılıp konudan uzaklaşmanın gereği yok.

Aytmatov sanatını tek bir sözle tasvir edebiliriz. Bu, kominizmin yerleştiği Sovyet adamı yönündeki devlet marşı. Bizim öğrenciler arasında yıldan yıla Kırgız yazarlarının değerli eserlerinin çoğaldığını sevinçle söyleyebiliriz. Elbette onların arasından birincilik ödüllü Cengiz Aytmatov'a yaraşır. O, son dönemdeki Kazakistan gençlerinin en çok sevdiği yazar olarak görünmektedir. Onun değerli ve bilgelik yansıtan eserleri bu gençlerimizin ruhani dünyasına can sırrı olarak yuvalandı.

Kırgız halkı, eserleri Sovyet odağı sınırlarını atlayıp, dışarıdaki milyonlarca okura ulaşma başarısına dönüşen, kendilerinin muhteşem yazarını hem canı gibi iyi gördü hem de haklı bir övgüyle bahsetti. Vatanımız ilgiye ve övgüye cimrileşmedi. Kırgız halk yazarının bu ağır emeği için, birçok eleştirmen de nurlu yapraklar için, yüreklere ulaşabilen her bir yolları için güçlü bir aşkla bakıyor. Bunun en aydınlık misali, yurttaşları tarafından C. Aytmatov'un bugünlerde kendi öz değerimiz olarak Kırgız- Sovyet milletvekili olarak seçilmesidir.

Kalçan Nurmahanov

17. 03. 1963 (Radyo Konuşması)

Kaybolmaya yüz tutarken kız kardeşi Kazma Nurmahanova'nın çalışmalarıyla toplanan ufacık arşivden böyle bir el yazması kaynağının bulunmasına da razı olmak gerek. Çünkü bu arşiv, K. Nurmahanov'un C. Aytmatov gibi bir dostunun anlamlı bir ödüle lavık görülmesini canla başla istediğinin, bundan çok büyük bir sevinç duyduğunun belgesi. Çünkü bu anlamlı arşiv K. Nurmahanov'un Aytmatov gibi bir dostuna gösterdiği son bir hürmetin veya saygının belgesi. Böyle derin düşünceleri heyecanla, dalga dalga ak kâğıda hayat tutkusu niyetiyle yazan adil ve gönlü ak canın daha fazla uzatmadan bu aydınlık dünyadan hoşça bir atışmayla ayrıldığını düşünmenin kendisi zaten çok ağır. Ancak gerçek acı da olsa gerçektir. Hayata hevesle tutunan keskin düşünceli eleştirmen- yazar, tiyatro yazarı K. Nurmahanov çok geçmeden böbrek hastalığı nedeniyle bu dünyadan vazgeçti. Kalçan sağ olsaydı özellikle Aytmatovla birlikte ilginç ve önemli eserlere imza atarlardı. C. Aytmatov, K. Nurmahanov'u ileri görüşlü bir yazar olarak değerlendirdi. Cengiz Ağa, Kalçan dostunun dünya

değiştirilmesiyle ilgili soğuk haberi uzak bir seferde bulunduğu duydu ve acele olarak Almatı'ya geldi. Dost kabrine toprak attı."Kazak Edebiyatı" gazetesinde coşku dolu veda sözlerini yayınlattı. Bu kısa da olsa ömür geleneği var olan edepli bir davranış... Bir dostluk...

Mayıs 1989

Almatı

Çevirmen Notu:

Değerli okuyucu, bu çeviri 1989 yıllarında Kazak Türklerinin değerli edebiyat tarihçisi Prof. Dr. Kulbek Ergöbek tarafından Cengiz Aytmatov'un bilinmeyen yönlerini tanıtmak, onun değerli dostu ve kitaplarının Kazak Türkçesine çevirisini yapan Kalçan Nurmahanov ile olan edebi birlikteliğini yansıtmak amacıyla "Arıstar Men Ağıstar" kitabında kaleme alınmıştır. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin dağılma dönemlerine rastlasa da yazının bazı bölümlerinde rejimin uzantısı olabilecek tanımlar, isimler, kavramlar bulunmaktadır. Bunlar o dönemlerde her yazar için kullanılması elzem olan sözlerdir. Yazının tamamındaki hissedilen en önemli vurgu da Kazak- Kırgız halklarının birlikteliği ve edebi ilişkileridir. Ortak değerlerinin, ortak isimlerle yansıtılmasına özen gösterilmiştir. Üstü kapalı gibi görünse de aynı kitaptaki diğer yazılarda da dikkatimizi çeken nokta, ortak bir Türklük duygusunun seziliyor olmasıdır. Bu bir yerde Kazak-Kırgız, bir diğer yerde Özbek- Türkmen, bir başka yerde de Tatar- Azeri şeklinde karşımıza çıkar. Yaşadıkları rejimin sıkıntısı onları bazen istemeseler de bazı ideolojik şahsiyetleri, kavramları övgüyle dile getirmek mecburiyetinde bırakıyordu. İç diinyalarındaki gerçek duyguları ise sembol, atasözü, deyim ve mecazlarla anlatmaya çalışıyorlardı.

Okuyucumuzun değerlendirmede bu noktaya da dikkat etmelerinin doğru olacağı kanaatindeyim.

Aytmatov'un aşağıdaki bir sözünü de anlayışınıza sığmarak sizlerle paylaşma gereğini duydum. Bu söz, günümüz Türkiye'sinde "Türk Milleti", "Türk Dili" kavramlarının kullanılışı ya da kullanılmaktan imtina edilmesinin çok manidar bir örneği olarak gözükmektedir.

28 Ekim 2004 yılında Cengiz Aytmatov'un Kazakistan milletvekili ve halk yazarı Muhtar Şahanov'a gönderdiği "Dil- sizleştirmenin Anatomisi" konulu yazısının kısa bir cümlesi ne denli anlamlar ihtiva ettiğini açık açık yansıtmaktadır.

"Muhtar, soruna cevabım: V. Putin, "Rus dilini bilmeyen adam Rusya vatandaşı olamaz." Diye kestirip attı. Kendilerinde bulunan "Kazakistanlı Millet" ideali, esasında Amerika/ılık anlayışına yakın... Hata yapmıyorsam eğer, doğrudan milletsizleştirmeye götüren yol gibi..."

Түрік тіліне аударған Жемал Шафак.

**АЙТЫШТАРДЫН ТҮРК ТИЛДҮҮ ЭЛДЕРДЕ ТАРАЛЫШЫ ЖАНА
ИЗИЛДЕНИШ АБАЛЫ / ON THE PROPAGATION AND STUDY AITYSES IN
THE TURKIC PEOPLES**

М.КӨЛБАЕВА*

Түйіндемө

Көпшілік түрік халықтарында кездесетін айтыс жанрының түрлі жағдайда қарастырылып келгені мәлім. Автор мақаласында айтыс жанрының қарақалпақтарда, Түркия түріктерінде, қазақтарда зерттелу барысына шолу жасайды. Әсіресе, қазақ фольклортануындағы айтыс жанрына кеңірек тоқталып, бүгінгі күн тұрғысынан пікір білдіреді.

Кілт сөздер: айтыс, фольклор, салт-дәстүр, дәстүр жалғастығы, көркемдік ерекшелік.

SUMMARY

It is known that the genre aitys in many Turkic peoples studied in various ways. The author in the article provides an overview on the study of genre aitys in Karakalpakhs, Turkish Turks, Kazakhs. Especially Kazakh folklore genre aitys wider concerns and expresses a modern point of view about it.

Keywords. Aitys, folklore, custom, tradition, art feature.

Айтыш - көпчүлүк түрк элдерінде кезиккен чыгармачылык жанр. Мындан улам тектеш элдердин фольклор таануусунда бул жанрдын түрдүү жагдайдан талданыш изилдениш келгенин көрүүгө болот. Мисалы, өзбек элинин тарых түпкүрүнөн бери өнүгүп бүгүнкү күнгө чейин келген руханий турмушунда аския жанры өзгөчө орунда туруп, төкмөлүктүн салттарын улантып келе жатканын өзбек фольклористи Р.Мухаммадиевдин эмгегинде (Мухаммадиев: 1961). айтылса, өзбек элдик чыгармачылыкты жаратуучулардын аткаруучулук чеберчилиги С.Носировдун (С.Носиров: 1990) эмгегинде иликтенсе, каада-салттык фольклор жана терме жанрындагы төкмөлүктүн салттары М.Кушмаковдун, Б.Сарымсаковдун, А.Мусакуловдун эмгектеринде (М.Кушмаков: 1984; Б.И. Сарымсаков: 1987; А.Мусакулов: 1984) изилденген.

Каракалпактарда айтыш өнөрү өз өнүгүшү менен тарыхтын тереңине кетет. Каракалпактардын оозеки чыгармачылыгындагы жалпы эле бир өзгөчөлүк - анда акындар географиялык шартка жарапша Хива, Хорезм жана башка илим маданияты өнүгүп келген ири шаарларда медреселерден окуп, билим алышканында. Мындан улам оозеки жаралган ырчылык өнөр жана жазма адабияттын удаалаш өнүккөнүн көрөбүз. Каракалпак элинде кыргыздардыкы сыяктуу оюн-зоок кечелерде азил-шыкак үлгүсүндөгү суроо-жооп айтыштары айрыкча көп тараган. Мында ырды тез кайрып, аз сөзгө көп маани баткызып, азил-тамаша менен коштой ырдоо башкы максат болгон. Айтышта бири-экинчисине собол салуу, ага жооп кайтаруу жумшак юмор

---

* Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун Окумуштуу катчысы, ф.и.к., Бишкек-Кыргызстан/* Institute named Chingiz Aitmatov, language and literature, Ph.D., Scientific Secretary, Bishkek- Kyrgystan.